

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M60

PENGAR OCH MYNTVÄSEN.

Jfr frågelistorna "Handel och livet på färdvägar", "Fattigdom och rikedom" och "Giva och taga"! Förmögenhets- och skatteförhållanden komma att behandlas i särskilda frågelistor.

I. Om pengar i allmänhet.

1. Penning (päng, penge)? Giv ex. på ordets användning i betydelsen 'slant': få en penning med dig 'får jag en slant av dig?' Kan penning användas kollektivt, t.ex. jag är rent blackpå penning? Finnas möjligen två olika pluralformer av ordet, den ena (penningar) med betydelsen 'slantar, småmynt', den andra (pengar) med betydelsen 'pengar'?

Har ordet utöver de anförda ytterligare någon annan betydelse, t.ex. 'medalj'?

Giv ex. på från riksspråket avvikande sammansättningar med penning-, ex. penningmalm 'myrmalm', penningöd 'slöseri med pengar'!

2. Finnas andra, rent dialektala (alltså ej till slangspråket hörande) beteckningar för 'pengar'? Ex. jag har inte löst hos mig 'jag har inga pengar på mig'.

3. Finnas några rent dialektala talesätt rörande pengar? Ex.: Den, som är slagen till slant, blir aldrig en riksdaler? Han har fått av Eskils pengar (om penningdryg person).

4. Finnas några minnen av i äldre tid brukliga lekar med pengar? Ex.: knacka penning; slå på kosa, piska pengar, banka pengar, picka fyrken, slå kronpenning, basa slantar, gissa slant; singla slant, singla med slantar, kasta slant, hussa, pila; snufsa; kasta kronvägg; spela på kokhåra. Beskriv i detalj de av dessa spel, som äro kända i bygden!

Hur kallas den sida av ett mynt, där konungens bild finns; kron, krona, kung? den andra sidan: pil, klave?

5. Finnas i bygden några folktrosföreställningar rörande pengar? Ex.: För att aldrig bli utan pengar skall man koka ett svalägg hårt, lägga det tillbaka i boet i två dygn men sedan gå dit och taga en sten och stoppa på sig. Dal. Man bör aldrig sopa efter solnedgången, för då sopar man bort pengarna. Gotl. För att freda kreaturen i ladugården skall man under tystnad lägga 3 st. 16-skillingslantar med gammalt årtal under brädor i båsen. Jtl. Pengagasten kallas gasten efter någon människa, som i livstiden grävt ned pengar i jorden. Han går och lyser på gamla rösen, där han grävt ned pengarna. Smål.

6. Beteckningar för 'belopp': smunk (han fick smunken, det kostar smunken 'det kostar hela beloppet'), pengaskrucka (tre daler är hela min pengaskrucka 'hela det belopp, jag har tillgängligt')? för

'penning(summa)': suma, soma, säumen? för 'belopp, som erfordras för ett visst ändamål': (ngt att) påhålla (gossen skulle gärna vilja komma till storskolan, men han har inte något till att påhålla)?

Finns beteckningar för en mycket ringa penningssumma, t.ex. fem styver och en träpeng, penningstyver?

7. Finns beteckningar för pengar, avsedda för särskilda ändamål eller erlagda vid särskilda tillfällen? Ex.: brudpenning 'slant, given av gosse åt flicka vid bröllop', hålspenning 'silverriksdaler, fästad på fruntimmershalskedja', håvpenningar 'pengar till kollekten', hälsanpenning 'slant, given åt barn, som hälsar vackert', kubbspengar, spel-pengar 'pengar, som sammanskjutas av gästerna vid dansnöjen', pluttrestyvrar 'pengar, avsedda att plottas bort' (du skall få några pluttrestyvrar), skålapengar 'pengar, som vid bröllopet givas i brudskålen', skänkpengar 'pengar, som vid högtid ges åt de fattiga', tandpenningar 'faddergåva vid barnsölet'.

8. Finns från äldre tid stammande beteckningar för 'drickspengar': handsöl? för 'pengar, som ägas gemensamt av två eller flera': hop-pengar?

9. Finns några uttryck för det giriga penningssamlandet? Ex.: möla ihop penningar 'skrapa ihop pengar och gömma dem', ruga på sina pengar 'girigt gömma på sina pengar'.

10. Beteckningar för 'som har gott om pengar': krynt, penningstinn, pungastinn? för 'man, som har gott om pengar': penningkarl, penningstabbe?

Finns andra sätt att uttrycka, att en person har gott om pengar? Ex.: han har pengar till slös, han har pengar med våld.

Finns uttryck av typen han måtte vara god om flera tiotal tusen?

Finns på hithörande område ord med mera specialiserad betydelse?

Ex.: kroför 'som har så mycket pengar, att han kan besöka krogen' (det är inte lönt att fara till staden, när en inte är kroför) Nä. Jag har så pass mycket så hundarna kunna inte pissa på mig. Dal.

11. Beteckningar för 'som har ont om pengar': försatt för pengar, klepped, penningtruten, slantfattig, tungstadd på styvrar? för 'penningbrist': penninglösa, penninglöst?

12. Beteckningar för 'som är alldeles utan pengar'? Ex.: karta-blank, klar, ledig (jag är ända ledig), läns, penninglös, penningutan, pungren, pungriden, pungslagen, pungsliten, päsa, slapp på pengar, släpp, öden på pengar.

Finns någon beteckning för 'person, som är alldeles utan pengar'? Ex.: päse.

Finns beteckning för 'som är i förlägenhet för ett visst belopp'? Ex.: Jag står inte stess att lägga ut fyrahundra riksdaler.

13. Hur brukade man förvara sina kontanta pengar hemma i gården: i en ask (modrik, penningsask)? i ett skrin (penningsskrin)? i en kista (arka)? i en liten låda inuti en kista (ark, läddika, lädda)? i här-bret? uppe under takåsarna? i dunbolster? i strumpa?

Finns något minne av, att "plåtar" förvarades, ställda mot väggen, under sängarna i stugan?

14. Finnas några berättelser om, hur pengar förvarats nedgrävda på kortare eller längre avstånd från stugan? Hur tillgick det att jordfästa sådana pengar? Kunde den, som grävde ned pengarna, fästa vissa villkor för deras återfinnande, t.ex. att sju syskon skulle dödas på platsen, eller att man skulle plöja med tuppen och harva med hönan över den nedgrävda skatten?

15. Hur förvarade man de pengar, som man medförde på färder utom hembygden? Ex.: "plåtar" i en skinsäck, som kunde vara så tung, att man gick framåtlutad (Dal.)? "plåtar" trädde på en klave, då man for för att köpa oxar (Närke)? i en plånbok: kamfoder, penningbok, sedelbok, taskebok? i en penningpung: lakmun. 'stor, djup penningpung med bred öppning', penningsblixt 'penningpung', penningkatt 'penningpung av kattsinn', pengaskrucka, redikyl 'penningpung i form av en liten påse att snöra ihop', travekonta 'ett slags penningpung av skinn', väska.

16. Finns någon dialektal beteckning för 'bank': banka? för 'ränta på pengar': intresse, lega? för 'låna ut pengar för att få ränta': ränta ut? för 'betala ränta': intressa?

II. Olika slag av pengar.

17. Öre (öra)? Heter ordet möjligen öre i singularis och öra (örane) i pluralis? Kan det betyda 'pengar', t.ex. om I haver något öra 'om I haven några pengar!'

18. Vilka myntsorter minns man från tiden före kronans införande? Ex.: riksdaler, bankoriksdaler, specieriksdaler; daler, daler silvermynt, daler kopparmynt, speciedaler; mark, halvmark; klipping; skilling, bankoskilling; plåt (ett kopparmynt eller en sedel?); styver, lillstyver; punghalve; rundstycke; batting, halvanninge, vitten.

Finnas beteckningar för 'gälla, vara värd' (om en viss myntsort): gå gott för, gälla?

19. Finnas beteckningar för olika mynt (eller sedlar) från äldre tid, vilka grunda sig på myntets värde? Ex.: enkelöre, enkelörning, ettöringe; hundra, bankohundra; niomarkare, adertonmarkare; tolvskilling.

Finnas ord som löspengar, lös-styver, småpenningar, och vad avses därmed?

20. Finnas beteckningar för olika mynt (eller sedlar) från äldre tid, vilka grunda sig på det material, varav myntet var förfärdigat? Ex.: hårdmynt (en riksdaler i hårdmynt), skarp-penning 'slant' (i motsats mot sedel); kopparbult, kopparpenning, kopparstycke, 'kopparmynt'; blank, silverpenning, vitling, vitpengar 'silvermynt'; gulldaler.

21. Sedel (sejel, sejle)? Hur böjes ordet? Finnas ålderdomliga, nu halvt glömda sammansättningar med -sedel, t.ex. privatsedel, rote-sedel? Redogör för betydelsen av dessa ord!

III. Inkomster.

22. Finns någon från riksspråket avvikande beteckning för 'inkomst (avkastning, förtjänst)'? Ex.: indrag (hon har gott indrag av mjölken), provinst, tjänst, välfola (stort hemman, men liten välfola 'liten avkastning'). Jfr frågelistan "Fattigdom och rikedom", punkt 12!

Finns särskild beteckning för 'den första slanten, som en handlande får in på dagen': handsöl?

23. Beteckningar för 'förtjäna': avla, ha inne å (du har ju inne på det), slagga in, tjona (han tjonar då maten), tjäna, åga? för 'person, som förtjänar (bra)': avlare (en god avlare har en god ödare)?

Giv exempel på rent dialektala uttryck för 'förtjäna mycket pengar': ösa gull med göpnr?

24. Beteckningar för 'förvandla i pengar': vända (det är bra att ha något att vända), vända av (jag ska vända av mina bockar), utvända? Om 'sälja', se frågelistan 11, s.1.

25. Lön? Giv exempel på i målet brukade sammansättningar med -lön: forlön, årslön!

Löna: är detta ord levande i målet? Ex.: det är göra löna både drängen och pigan 'besvärligt att betala lön till'.

Beteckningar för 'löna sig': lönas (inte lönas det 'inte lönar det sig'), ränta sig? för 'lönande, som lönar sig': lönlig, ränt?

Beteckningar för 'dagspenning': dagpenning? för 'avlöning': lega, löning? för 'dålig avlöning': hundpenning? för 'hittelön': hittlega?

Anm. Ämnet 'tjänstefolk' är avsett att närmare behandlas i annan frågelista.

IV. Utgifter.

Anm. Denna avdelning bör jämföras med behandlingen av köp m.m. i frågelistan 11.

26. Beteckningar för 'utgifter': utlagor? Finns ordet även i singularis, t.ex. penningutlaga 'utlägg av penningar'?

27. Betala: är detta ord levande i målet? Styr det dativ? Giv ex. härpå!

Finns andra beteckningar för 'betala'? Ex.: gulda, gälda, göra ut, hönsa, lösa (jag mäktar inte lösa en skäppa råg), paja.

28. Finns möjligen någon från riksspråket avvikande beteckning för 'förlora pengar': förlisa?

Jfr frågelistan "Fattigdom och rikedom", punkt 6!

29. Kosta? Styr ordet dativ? Kan det betyda även 'kosta på', t. ex. det kostar en lathund, detta?

Andra beteckningar för 'kosta'? Ex.: maxa, makta (vad maktar det?) Kostnad?

30. Finns rent dialektala ord, till betydelsen motsvarande riksspråksordet 'pris'? Ex.: för gott köp, för godköp 'för billigt pris', det var icke oköp 'det var gott pris'.

31. Beteckningar för 'dyr, dyrbar'? Ex.: gäv, kostbar, inte-något-lik (det var inte-något-lik, det han begärde), omält (han begärde fem riksdaler, men det var ju alldeles för omält).

Beteckningar för 'mycket dyr': ljutdyr, skamdyr?

Beteckningar för 'dyrhet (högt pris)': dyrka, dyrndom? för 'dyr tid': dyrka? för 'person, som säljer dyrt'? för 'sak, som är dyr i inköp': dyring? för 'göra dyrare': dyrka (hava de dyrkat det nu ock?); för 'bliva dyrare': dyrkas?

32. Beteckningar för 'billig': lätt, löslig? för 'bliva billigare': måna(s) av?

33. Beteckningar för 'pruta' (= 'försöka få billigare pris'): prang? för 'pruta' (= 'slå ned priset'): slå utav? för 'som prutar': pruten? för 'prutande': avpluta?

34. Beteckningar för 'prångla ut (mynt)': pingla? för 'utprånglande (av mynt)': pingel? pingleri?

35. Beteckningar för 'växla (pengar)': ha sönder?

Finns andra hithörande uttryck? Ex.: gå uppå pengsbyte.

V. Fordran och skuld.

Anm. Begreppen 'lån' och 'skuld' beröras även i frågelistan "Giva och taga", kap. III.

36. Beteckningar för 'låna ut pengar': lega, leja?

37. Beteckningar för 'gäldenär': gällare, skuldshjälte, skuldsman, skyldigkarl? för 'skuldsatt (invecklad i penningsskuld)': gällasnård, skuldsätt? för 'skuldfri (fri från penningsskuld)?: för 'person som slarvar med att betala sina skulder': kratthallare?

38. Beteckningar för 'borgenär (fordringsägare)': ? 'fordra': ? för 'fordra': ?

39. Beteckningar för 'borgestven': borg, borgare? för 'borgen': vad (jag står i vad för allt det han är skyldig)? för 'gå i borgen för': gå i borg för, gå i god för, taka? för 'förlora pengar på någon': cedera?

Finns rent dialektala talesätt rörande faran av att gå i borgen? Ex.: Den, som går i borgen, går i korgen.

40. Beteckningar för 'pant (hypotek)': pant, vad (rocken står i vad hos juden)? Finns från riksspråket avvikande sammansättningar med hithörande ord, t.ex. pantänge 'änge, satt i pant för skuld'?

Panta: finns detta ord i målet? Vad betyder det: 'göra utmätning' (de ha pantat honom för någon gäld)? 'sätta (egendom) i pant för skuld'?

Andra beteckningar för 'göra utmätning': plagga (han är ute och plaggar)?

Finns i målet någon rent dialektal beteckning för 'lagsökning för penningsskuld': inlägg?

41. Finns några minnen av städernas hithörande förhållanden?

Ex.: gillstuga 'gäldstuga', skult (överskult, underskult) 'exekutionsbetjänt'.

42. Beteckningar för 'konkurs (cession, bankrutt)': pankrutt?
för 'göra konkurs': panka, pankera, pankruttera, spela? för 'ruinera':
göra ut (de göra alldeles ut med honom)?

Jfr frågelistan "Fattigdom och rikedom", punkt 6!